

HONORINE HERMELIN

En presentation av hennes liv och tankevärld

Uppsats i litteraturvetenskap 6 p.

ISABELLA HERMELIN
Kulturvetarlinjen III, 1994.
Handledare: Eva Haettner-Aurelius

INNEHÅLLSFÖRTECKNING:

1.0. INLEDNING	1
1.1 SYFTE OCH FRÅGOR	2
1.2. KÄLLOR OCH METOD	4
2.0. BAKGRUND OCH UPPVÄXT	5
2.1. Utbildning och socialt engagemang	7
2.2. Frisinnade Kvinnor och <i>Tidevarvet</i>	8
2.3. Den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad	10
3.0. HONORINE HERMELINS TEXTER	12
3.1. Skolan och pedagogiken	13
3.2. Psykologi och ungdomsfrågor	15
3.3. Kritik av kristendomen	17
3.4. Kritik av den västerländska kulturen	20
4.0. VISIONERNA OCH VERKLIGHETEN	22
5.0. SAMMANFATTNING	24

1.0. INLEDNING

"Honorine Hermelin Grönbech är (...) för många ett okänt namn. För andra däremot är hon en portalfigur, (...) en människa som är en dörr att gå ut igenom, ut i fria luften, till vidare horisonter." ¹

1921 fick kvinnorna i Sverige för första gången rätt att rösta. Under den långa rösträttskampen hade det funnits visioner om att ett nytt och mänskligare samhälle skulle kunna växa fram om bara kvinnorna fick rätt att träda in på arenan och påverka de politiska besluten. En grupp med aktiva kvinnor som ville realisera dessa visioner, även efter det att den formella jämlikheten var uppnådd, var den s.k. Fogelstadkretsen. Denna gruppens inre kärna bestod av Elisabeth Tamm, Elin Wägner, Ada Nilsson, Kerstin Hesselgren och Honorine Hermelin. De var alla ogifta (förutom Elin Wägner under en period), självständiga kvinnor med ett yrkesliv och ett politiskt engagemang. Flera av dem hade en bakgrund i Föreningen Frisinnade Kvinnor som senare utvecklades till Svenska Kvinnors Vänsterförbund. Elisabeth Tamm och Kerstin Hesselgren var dessutom två av de sex första kvinnorna i svensk riksdag.

Fogelstadgruppens engagemang hade sina rötter i det liberala frisinnet, men värnade hela tiden om att söka ett kvinnligt alternativ till det manligt organiserade samhället, fritt från partipolitik och fasta ideologier. De ansåg att kvinnor behövde utbildning och skolning för att kunna gå in i det politiska livet, och att kvinnor ur olika klasser måste mötas och arbeta tillsammans för att uppnå en förändring av samhället.

När de här starka och egensinniga kvinnorna träffades märkte de att det fanns en gemensam vilja mellan dem att fortsätta arbeta för kvinnors och mäns jämlikhet. Ur konstellationen föddes flera kraftfulla initiativ; 1914 bildades Föreningen Frisinnade Kvinnor på initiativ av läkaren Ada Nilsson, en vänsterradikal gruppering som såg de kvinnliga visionerna som något nytt i politiken. 1922 hölls en första kurs i kvinnligt medborgarskap på Fogelstad, Elisabeth Tamms gård i Södermanland och 1925 invigdes Fogelstads Kvinnliga Medborgarskola som skulle komma att driva sina kurser 30 år framåt i tiden, med Honorine Hermelin som skolans rektor.

En förutsättning för att kunna sprida sina idéer och att komma i kontakt med intresserade kvinnor ute i landet var tidningen *Tidevarvet*. Redan 1923 hade den uppstått som ett språkrör för de frisinnade kvinnornas politiska och sociala idéer, med Elin Wägner som en av de drivande krafterna. I tidningen diskuterades allt som de nya medborgarinnorna kunde tänkas behöva veta för att ta personlig ställning - partipolitiken, fredsfrågan, skolan, konsten, litteraturen eller religionen och psykologin. Tidningen skrevs av och för kvinnor, men menade, till skillnad från andra damtidningar, att det inte fanns några särskilda områden som mest intresserade kvinnor. Allt som skedde i samhället var lika viktigt för kvinnor som för män.

1.2. SYFTE OCH FRÅGOR:

Jag har i många år varit intresserad av denna nytänkande kvinnogrupp, och har ofta imponerats av de radikala idéer och tankar som de här kvinnorna uttryckte både i skrift och gärningar. Mycket har redan skrivits om deras liv och arbete, både som grupp och som enskilda individer men källan känns fortfarande rik att ösa ur.

Jag har valt att skriva om Honorine Hermelin Grönbech, som jag i fortsättningen kommer att referera till som Honorine Hermelin eftersom hon gifte

sig mycket sent och under största delen av sitt aktiva liv inte hette något annat än Hermelin. Jag har dels ett personligt intresse av att studera hennes liv eftersom hon är en nära släkting, men hon var också en av dem i gruppen som verkade på ett mera tillbakadraget sätt och därför inte blivit lika uppmärksammas i forskningssammanhang som t.ex Elin Wägner.

När man börjar titta närmare på Honorine Hermelins arbeten och skrifter öppnar sig oändliga möjligheter till ett uppsatsämne. Hon var mycket beläst, hon hade kontakter och referenser till olika filosofiska, psykologiska och politiska strömningar och det fanns inte många områden i livet där hon inte var brinnande engagerad.

Jag har dock valt att begränsa mig till att försöka att belysa vissa teman som återkommer i hennes skrifter. Jag har velat se om det finns en tanke, en idé som bär Honorine Hermelins engagemang under alla de år då hon var aktiv inom Fogelstadgruppen. Jag har valt att inte ta upp de personliga tankar som man någon enstaka gång kan hitta i publicerade brev, och jag har också undvikit att ge mig in på de mer "rena" politiska frågorna, där hon annars var mycket intresserad och engagerad. Jag har istället utgått från hennes texter för att söka de mer existensiella frågorna - hennes människosyn, och hennes inställning till religion och psykologi.

Jag har i stort sett undvikit att söka källorna till hennes tankevärld, i historien eller samtiden eftersom arbetet då skulle svämma över sina brädder. Jag har heller inte problematiserat mitt ämne, eller tagit upp kritiska synpunkter på hennes arbete och livsgärning, allt av begränsningsskäl. Jag är inte ute efter att göra ett övergripande referat av Honorines böcker utan att hitta och beskriva en återkommande ton i hennes tankevärld, vad man kanske kan kalla en livsåskådning.

1.3. KÄLLOR OCH METOD:

Honorine Hermelin beskrivs ofta som den stora lyssnerskan, och var ganska förtegen om sitt eget liv. Hon var väl i egentlig mening inte en litterär person, men skrev en mängd artiklar, framförallt i *Tidevarvet*, och har utgivit ett par skrifter och en självbiografi. För mitt ändamål, att beskriva återkommande teman och tankar i Honorine Hermelins idévärld har jag valt att avstå från att behandla artiklar i *Tidevarvet*, och istället begränsat mig till de arbeten som är utgivna som skrifter eller i bokform. Jag tycker mig se att det är här som Honorine Hermelins tankar får tillräckligt med utrymme för att bli tydliga.

Som främsta informationskälla har jag använt mig av en doktorsavhandling om Fogelstadgruppen - *Drömmen om kamratsamhället* av Lena Eskilsson ², en bok att rekommendera för den som vill läsa mer. Jag har också läst flera olika minnesböcker skrivna av släktingar till Honorine eller av kvinnor som "var med".

I den första delen av uppsatsen använder jag mig av en biografisk metod; jag beskriver Honorine Hermelins uppväxt, familjeförhållande och gör därefter en snabb översikt av det kvinnopolitiska arbete som Fogelstadgruppen ägnade sig åt under 20- och 30-talet. Av nödvändighet har avsnittet som beskriver Honorines och hennes medsysstrars verksamheter såsom grupp fått ta en ganska stor plats, eftersom de här kvinnornas främsta betydelse ligger i hur de omsatte sina visioner i praktiken.

I den andra delen kommer jag att göra en läsning av hennes texter med sikte på att beskriva de grundläggande tankarna och idéerna.

2.0. BAKGRUND OCH UPPVÄXT:

Honorine Hermelin föddes 19 oktober 1886. Hon var dotter till Joseph Hermelin och Honorine Louise von Koch och hennes barndomshem blev den heliga Birgittas Ulfåsa i Östergötland. Modern dog vid hennes födelse och Honorine och hennes äldre bror växte upp med sin far och moster.

I släktbilden finns många excentriska och bisarra inslag. Farfadern, Axel Hermelin eller "Gamlebaron" som han oftast kallades, var en driftig jordägare med många gods och gårdar. Berömd är den vagn med inbyggd säng som han specialkonstruerat åt sig, den s.k. "Sovarevagnen". Den brukade han resa i nattetid för att hinna med att se till alla sina gårdar. Axel Hermelin beskrivs ofta som despotisk, men melankolisk och dyster. Sonen, Honorines far, skriver i *Släktsågner och minnen* hur han minns sin far "som en mäktig sträng, inbunden och skräckinjagande herre." ³ Men "Gamlebaron" hade också ett särpräglat sinne för skämt och upptåg. Han brukade ställa till allehanda spektakel på Gripenberg, den stora gården utanför Tranås i Småland. De anställda på gården fick bl.a klä ut sig till änglar för att roa de resande på järnvägen som passerade strax intill gården!⁴

Joseph Hermelin var en högerman och invald i riksdagens andra kammare, men trots dotterns radikalism tycktes de två ha ett mycket gott förhållande till varandra. I Honorine Hermelins egen minnesbok *Från Ulfåsa till Fogelstad* kan man läsa om hennes kärlek till och respekt för sin far :

Vi barn var vana att följa vår far i det praktiska arbetet på gården där han alltid själv tog del - enligt hermelinska vanor. Och han gjorde oss förtrogna med den sociala verkligheten. Under någon tid hade han till exempel före detta fångar till hjälp på gården. Han språkade med dem djupt intresserad, när han ibland arbetade vid deras sida.

Och vi var ju ofta med, Gösta och jag.⁵

Joseph Hermelin var en ivrig nykterhetskämpe och ledare för det frireligiösa Blå Bandet. Han såg nykterheten som en av lösningarna på den tidens sociala och politiska problem. Honorine berättar om blåbandsmötena på Ulfåsa som kunde samla över femtusen deltagare, och där extra ångbåtar sattes in för att transportera åhörare över sjön Boren.⁶ Faderns konservativa läggning tycks inte ha påverkat Honorine nämnvärt, även om det säkert många gånger uppstod hetsiga diskussioner mellan dem. Hennes egen kommentar vid en förfrågan om de skilda politiska åsikterna visar snarast på att hon kände igen sitt eget sociala engagemang hos fadern :

... hur en rotad tradition 'teoretiskt' kan bestämma en människas resonemang, medan samma människas levande liv springer iväg på oförutsedda stigar. Och det sker alltid, tror jag, inspirerat av direkta kontakter med människor och mänskliga förhållanden.⁷

Hon menade "att hon hade blivit radikal genom genom samtal med sin far, konservativ riksdagsman i andra kammaren".⁸ Joseph Hermelin tycktes alltid varit driven av ett starkt människointresse, och gjorde snarare vad som kändes rätt än vad som förväntades. Folkrörelse- och nykterhetsarbete var förmodligen inte särskilt högt värderat bland den tidens aristokrati, och bland de frireligiösa blåbandisterna var hans konservatism säkert inte alltid accepterad.

Vid 10-årsåldern sattes Honorine i Brummerska skolan i Stockholm och reste bara hem på helger och större lov. Brummerska skolan var en flickskola som intresserade sig för nya pedagogiska idéer bl.a från Amerika. Joseph Hermelin gifte nu om sig och flyttade med sin nya familj till släktgården Gripenberg. Både den nya styvmodern och flera av Honorines halvsystrar skulle senare komma att starkt engagera sig i de olika verksamheter som Honorine Hermelin var med om att bygga upp.

2.1 UTBILDNING OCH SOCIALT ENGAGEMANG:

1905-06 började Honorine vid Anna Sandströms högre lärarinneseminarium. Anna Sandström var på många sätt en nytänkare inom pedagogiken. Hon var starkt påverkad av den grundtvigska folkhögskolans ideologi där man betonade en utbildning som mer stödde en andlig utveckling, än ett rent kunskapsinhämtande. Anna Sandström strävade ständigt efter en levande, personligt tillägnad kunskap i motsats till den formella och abstrakta undervisningen. Personligheten, den enskilda människan bör hela tiden stå i relation till de yttre, historiska händelseförloppen.

Efter sin lärarinneexamen återvände Honorine till sin gamla skola som lärare fram till 1916, då hon, efter att ha studerat historia och statskunskap i Uppsala, blev anställd hos Anna Sandströms seminarium som lärare i historia. I *Från Ulfåsa till Fogelstad* kan man läsa om hur hon ser på de omständigheter som förde henne till Anna Sandström, uttryckt på det sätt att formulera sig som är utmärkande för Honorine Hermelin :

Det är ett underligt ord, tillfällighet. Det låter så lätt, som handlade det om något oväsentligt. Men för vart år som går i ett långt liv blir det mig allt tydligare att det ofta innebär något omistligt, som *fallit* mig *till*, och som förmått vara levande genom åren. Det är tillfälligheter, kanske, som lösgör den levande historien genom tiderna, den historia som innerst och ytterst kämpar mot den stelnade, den ödeläggande historien. Och man undrar hur och när ordet för det kanske viktigaste i människolivet, och därmed i historien, blivit berövad sin intensitet, sjunkit ner till att beteckna just något oväsentligt.⁹

Det var under den här tiden som Honorine grundlade sin starka övertygelse om uppfostrans och undervisningens vikt för formandet av en fri medborgare. Ämnet historia ansågs som särskilt viktigt för flickor, eftersom de behövde förberedas för ett ökat inflytande i samhället. Att kunna dra paralleller mellan olika historiska skeenden, och framförallt, att se den enskilda människans betydelse i det hela, såsom en andlig varelse, var grundsynen i undervisningen. Formen för överföringen av kunskap var också viktig. Här spelade lärarens personlighet en stor roll, och hennes fömåga att levandegöra en muntlig framställning.

Under seminarietiden kom Honorine i kontakt med den s.k. hemgårdsrörelsen, där man på kristen grund arbetade för ett utjämnande av klassmotsättningar, genom att erbjuda möjligheter för människor ur olika klasstillhörigheter att träffas och utbyta erfarenheter under hemliknande förhållanden. I praktiken gick det bl.a till så att rörelsen hyrde sommarstugor där arbeterskor och studentskor kunde bo och vila upp sig under sommaren. Här mötte Honorine en social verklighet, där hennes pedagogiska visioner passade in, och här mötte hon också flera av de radikala och aktiva kvinnor hon senare skulle samarbeta med, bl.a Kerstin Hesselgren, Sveriges första yrkesinspektör.

2.2 FRISINNADE KVINNOR OCH TIDEVARVET

Föreningen Frisinnade Kvinnor var en sammanslutning av kvinnor som ville se ett nytt och godare samhälle baserat på de erfarenheter och egenskaper som var utmärkande för kvinnor. Föreningen skulle vara ett organ för att bedriva kvinnopolitik utanför partipolitiken. Man menade att det viktigaste var individens möjligheter att fritt få forma både sitt eget liv och samhället. Detta skulle gälla både kvinnor och män, men man såg kvinnorna som bättre rustade att förstå och tillvarata den enskildes intressen, grundat på deras erfarenheter inom den traditionella kvinnorollen.

Under 20-talet visade det sig ganska snart att rösträtten i praktiken inte gjorde några större skillnader för kvinnans rättigheter. Så här kan man läsa i inledningen till Ragna Kellgrens bok om *Tidevarvet* :

Motståndet mot de nyinträdda kvinnliga väljarna avtecknade sig allt klarare under 1920-talet: ingen självständig politik från kvinnohåll! underordna er traditionen! Ni kvinnor har inte konkurrenskraft, ni har inga stora organisationer eller kapital bakom er! Er lön bör vara mindre än mäns, sådan är naturens ordning!¹⁰

De frisinnade kvinnorna insåg att jämlikhetskampen bara hade börjat. 1922 blev föreningen ett riksförbund och man började nu att klart formulera ett kvinnligt samhällsprogram. Grundtankarna i detta program var den enskilde medborgarens värde för gemenskapen, men också hans ansvar för densamma. Dessutom menade man att det alltid fanns ett samband och beroende mellan olika klasser i samhället och också mellan olika länder. Den enskilda människans andliga ståndpunkt var det som bar upp ett samhälle och som visade sig i dess lagar och förordningar. Programmet var inte utformat enbart för kvinnor, utan skulle fungera som ett helt nytt samhällsprogram för alla. Man menade bara att kvinnor och män hade olika problem och krav och att båda delar måste tillgodoses.

För att ha möjligheter att komma ut och sprida sitt samhällsprogram, startade Frisinnade Kvinnors Riksförbund, där majoriteten av styrelsen bestod av kvinnorna från Fogelstadgruppen, tidskriften *Tidevarvet*. Här diskuterades alla de frågor som man ansåg vara aktuella ; fredsfrågan, befolknings- och skolpolitik, jordfrågan, jämlikhet mellan kvinnor och män, nykterhetsfrågan. *Tidevarvet* ville dock stå självständig från riksförbundets politik, och många gånger anklagades redaktionen, med Elin Wägner som redaktör de första åren, att vara för radikal.

I tidningen började nu Honorine Hermelin att publicera en mängd artiklar med de grundläggande värderingar som Fogelstadgruppen arbetade för.

2.3 DEN KVINNliga MEDBORGARSKOLAN PÅ FOGELSTAD:

1922, ett år efter det att de första kvinnorna valts in i riksdagen, kom förslaget upp, från Elisabeth Tamm, om att starta en skola för kvinnor där de skulle kunna skolas i politik och praktisk medborgarskap. Samma sommar gick så den s.k. "urkursen" av stapeln med tjugoåtta deltagare från hela Sverige. Flera framstående kvinnor var med som föreläsare, och ur de diskussioner som fördes här formades de första utkasterna till Frisinnade Kvinnors programförslag. I urkursens prospekt kunde man bl.a läsa :

Skolan vill ge sitt bidrag i arbetet för att bakom vårt medborgarskap måtte stå självständiga och ansvarsfyllda människor. Skolan måste arbeta genom att samla människor från olika arbetsfält och livsområden, från landsbygd och städer, till gemensamma studier och ömsesidigt utbyte.

Den vill söka samband mellan handens, hjärnans och hjärtats arbete, mellan hemmets värld och samhällets, mellan den enskilde och det allmänna.¹¹

Redan 1925 var de så dags att öppna Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad som en fast institution. Namnet medborgarskola hade sin alldeles speciella mening. Man ville visa att den kvinnliga rösträtten i sig inte förändrade samhället, utan en verklig demokrati skulle komma att behöva kunniga och engagerade medborgare som medvetet kunde utse sina ansvariga ledare, och det

var den utbildningen skolan ville erbjuda. Skolan lade stor vikt vid att deltagarna var helt jämlika, bakgrund, utbildning eller titlar skulle inte spela någon roll. Hemmafruar, fabriksarbeterskor eller akademiker hade alla samma rätt till aktning och respekt. Undervisningen inriktades på att väcka deltagarnas frågor och intresse genom fria diskussioner och praktiska övningar.

De fasta ämnena var historia och praktisk själskunskap där Honorine undervisade, och medborgarkunskap med Ebba Holgersson, kommunalpolitiker från Blekinge. Det fanns också stort utrymme för muntlig framställning, sång, slöjd och gymnastik. Medborgarkunskap handlade om att lära ut mötesteknik, lagar och förordningar, hur stat och kommuner var organiserade o.s.v. Det unika med denna undervisning var låtsaskommunen "Komtemåtta" där man spelade upp ett realistiskt samhällsliv, och där var och en fick sig tilldelad en roll. Den sociala omsorgen och skolan var de områden i den lilla kommunen som man lade mest vikt vid, en återspeglning av vad Fogelstadkvinnorna själva såg som de viktigaste samhällsfrågorna.

Historieundervisningen byggde på de pedagogiska principer som Honorine redan tillämpat på Anna Sandströms seminarium; det personliga engagemanget och det levande ordet. Honorines yngre halvsystemer som tillbringade mycken tid på Fogelstad och som senare blev redaktör för *Tidevarvet* skriver i *Dagboksblad och skisser* :

Det avsnitt ur Rektorns historisk-politiska översikter, som vi på Medborgarskolan brukade kalla "Sagan om Parlamentet", var också karaktäristiskt för henne emedan det var så åskådligt och färgstarkt och gjorde ett invecklat stycke nutidshistoria levande.¹²

Man använde ingen kurslitteratur utan undervisningen bestod av föreläsningar och diskussioner. En bred kulturhistorisk skildring löpte från forntid

fram till samtiden, där tyngdpunkten låg på demokratins utveckling; Aten, franska revolutionen, ryska revolutionen. Men man analyserade och kritiserade även samtidens politiska representationssystemet som man menade inte gav tillräckligt initiativ och ansvar för den enskilde medborgaren. Föreläsningarna kunde heta "Den grekiska kulturen", "Valmetoder genom tiderna" eller "Arbetarrörelsens historia".¹³

Praktisk själskunskap var det ämne där den enskilda individen lyftes fram ur en psykologisk synvinkel. Honorine Hermelin var här påverkad av 20-talets stora nyvaknade intresse för Freud, Adler, McDougall. Hon behandlade också individens förhållande till gruppen, och framhöll här fördelen med en grupp som söker sig samman i ett gemensamt engagemang, jämfört med ett kollektiv av omedvetna medlemmar som låter representanter ta de viktiga besluten. De här tankegångarna, om den lilla gruppen som samlas runt en gemensam idé, var en av grundstenarna i Fogelstadgruppens ideologi, och som de själva praktiserade i sitt sätt att arbeta.¹⁴

På Fogelstad hölls kurser från urkursen 1922 fram till 1954, oftast med tre kurser per år, de sista åren mest med kortare kurser. Deltagarantalet på kurserna ökade ständigt, rekordet låg på 150 kvinnor på en och samma kurs. Många återkom år efter år. Under 40-talet tog Fogelstad även emot flyktingar från Tyskland, Tjeckoslovakien, Danmark och Norge. Honorine Hermelin var skolans enda och ständiga rektor och var, tillsammans med Elisabeth Tamm, fast boende på Fogelstad.

3.0. HONORINE HERMELINS TEXTER:

Jag ämnar att i det följande koncentrera mig på de skrifter och böcker som Honorine gav ut mellan 1927 och 1969. Jag har valt att inte ta upp de fristående artiklar som publicerats i *Tidevarvet*, utan jag begränsar mig till det material som är utgivet som häften eller i bokform. Jag kommer att använda mig av många citat ur

Honorine Hermelins texter. Hon hade ett alldeles speciellt sätt att uttrycka sig på som var en del av hennes pedagogiska begåvning och förmåga att inspirera.

3.1 SKOLAN OCH PEDAGOGIKEN:

1927 kom det lilla häftet *Den nya skolan och den gamla* ut. Över titeln står det skrivet, som ett samlande namn, "Brännande frågor". Denna brännande fråga, skolan och undervisningsväsendet, var själva kärnpunkten i Honorines politiska och sociala engagemang :

Säkerligen förmår vi aldrig till fullo se i ögonen hur
brännande skolfrågan är! Att den verkligen och
bokstavligen gäller det uppväxande släktets öden.¹⁵

Honorine Hermelin var ju i första hand pedagog, med många års erfarenhet av att undervisa både barn och ungdomar, och med de många åren på Fogelstad också vuxna kvinnor. Hon hade en övertygelse om att alla människor hade en inneboende förmåga till engagemang, ansvar och medmänsklighet och att denna förmåga inte fick förstöras under ett barns uppväxt. Här hade uppfostran och skolan ett övergripande ansvar. Honorine menade att ett samhälle som inte stödde den enskilda människans tillväxt i ett sammanhang som kunde erbjuda stor individuell valfrihet, men också en gemenskap som vilar på de kristna principerna, var ett samhälle dömt att gå under.

Den undervisningsform som hon efterlyste var en skola som inte inriktar sig på ett fast kunskapsinhämtande, betyg och examen utan en skola som endast åtar sig att svara på frågor födda ur ett behov. Skolan ska inte behöva kämpa med disciplin eller resultat utan ge utrymme för arbetslust och arbetsro. Utrymme måste finnas för både "...handens och hjärtats arbete, i 'lek' eller samtal eller utövande av omvårdnad."¹⁶

Honorine Hermelin var emot en monopoliserad statsskola. Hon ansåg det orimligt att riksdagen skulle besluta om en enda likriktad undervisningsform, när det fanns möjligheter till ett rikt utbud av olika sorters utbildning som bars upp av människor med ett levande engagemang. Hon lade stor vikt vid privatskolornas existens, som skulle få arbeta fritt, men under inspektionskrav. Dittills hade de privata skolorna mest erbjudit sina tjänster för familjer med hög inkomst, men Honorine såg en statlig skolpenning som lösningen på problemet, då kunde alla elever själva välja den skolform som passade bäst.

Folkhögskolan hade en pedagogisk inriktning som tilltalade Honorine. Här fanns ingen examen, inga betyg, men istället möjligheter till möten mellan människor i olika åldrar, från olika miljöer och med olika kunskapsförutsättningar. Det var ju också folkhögskolan som hade tjänat som förebild för verksamheten på Medborgarskolan på Fogelstad. Hon menade att skolan bara skulle tillhandahålla verktyg, men att förmågan att lära "...hänger på själens bevarade förmåga att absorbera och tolka intryck och erfarenheter, d.v.s. att själv reagera." ¹⁷

1945 gav Honorine ut ett häfte som heter "Skolan har makt". Här talar hon om hur hela skolsystemet egentligen är till för att förbereda eleverna att fångas upp av samhällsmaskineriet. Den drill eller träning skolan tillhandahåller åstadkommer en avgränsning eller en reduktion av livet, medan den riktiga undervisningen bör bygga på erfarenheter och upplevelser. Hon var kritisk mot likriktningen inom skolan och mot examenstrycket som hon menade inte gav utrymme för varje individ att förverkliga sina unika möjligheter :

Vad gör skolan med uppväxtårens rika möjligheter och stora vanskligheter? [...] Men att examensskolan knappast kan undgå att som en nedtryckande och utplattande ångvält gå fram över uppväxttidens potentiella upplevelser och friska, mångsidiga intressen, är väl ofrånkomligt. ¹⁸

3.2. PSYKOLOGI OCH UNGDOMSFRÅGOR:

Under 30-talet började Honorine att studera ungdomspsykologi, bl.a den österrikiska psykologen Charlotte Bülow, och det gjorde henne än mer övertygad om hur viktiga barndoms- och ungdomsåren var för det vuxna livets psykiska hälsa.

Boken *De hemliga rollerna* från 1964 talar om barns och ungdomars olika utvecklingsfaser ur ett andligt mognadsperspektiv. Det första kapitlet heter "Den stora leken" och beskriver barns förmåga att sjunka in i sina lekar, det intensiva upplevandet av en egen värld. Det är också viktigt att barn har regelbundna och disciplinerade arbetsuppgifter, men barndomens "stora lek" måste ges tillräckligt med utrymme och är den egentliga grunden för att sedan kunna leva ett liv med engagemang och skaparkraft.

Blir man berövad dessa möjligheter att försvinna ut i sina egna vildmarker - ja, så medför kanske en till synes oskyldig tortyr också ärr eller vanförhet, som ytterst går ut över livsdugligheten, inklusive arbetsdugligheten.¹⁹

Här finns det ett nytt tema som ofta återkommer - arbetets glädje. Det är i arbetet som barndomens fantasivärld övergår in i vad Honorine kallar "den allvarliga leken". Arbetet eller "den allvarliga leken" börjar redan under ett barns första levnadsår då det lär sig alla sina grundläggande färdigheter, att gripa, att gå att tala o.s.v. Detta är ju en naturlig utveckling för varje barn, men det innebär en djup tillfredsställelse och :

...en innersta förvisning att mästerskapet alltid står att nå

- genom arbete! - och att arbete skall leda fram till ett mål,

fram till något färdigt, som man sedan kastar bakom ryggen, som smälter in i det hela [...]. Det är på detta som hela livet sedan bygger vidare.²⁰

Honorine Hermelin menar att det finns fyra hållpunkter i livet, fyra möten - mötet med människor, möten med naturen, med konsten och med arbetet. Arbetet fungerar som vardagens grund och glädje och därför är det så viktigt att man kan hitta inspiration och tillfredsställelse i arbetet. Detta är en av hennes grundprinciper för god pedagogik, att hålla kvar den kraft från barndomen som gav en uthållighet tills ett mästerskap var uppnått, in i vuxenlivets åtaganden och ansvar.

Den Allvarliga leken bor inne i allt som kan kallas ett människoverk, där alltid två element bär varandra: den tränade färdigheten och den skapande visionen av vad som skall göras, som också kan kallas håg och lust, arbetsglädje. [...] Om den allvarliga leken kunde i barndomen få så djupa rötter som den strävar till, skulle den kanske förmå att livet igenom driva oss att aldrig ge upp förrän arbetsglädjen faller oss till, på någon punkt på något sätt, kosta vad det kosta vill." ²¹

Som vi alla vet finns arbetsglädjen vissa dagar och andra dagar inte. Honorine menade att kraftströmmen som ger håg till arbetet bygger dels på den tränade färdigheten, men framförallt på idén eller visionen om vad som ska göras. Det är då barndomens Stora lek bär in ett element av skaparkraft in i vuxenlivet.

Under den andra trotsåldern, ungdomstidens första år, upphör den skapande och inspirerande kraftströmmen från barndomen. Detta är en naturlig

utveckling och leder in i den period då det är "en hel värld som skall brytas sönder och en ny skall byggas upp." ²² Det viktigaste under den här perioden är att känslan av att duga till som människa måste vara stark nog från barndomen, för att fungera som stöd under dessa svåra år. Honorine talar om ett "i det fördolda tillblivet instrument" där det någon gång under barndom eller ungdomstid måste spännas upp en sträng som senare under livet alltid kommer att vara känslig för beröring.²³ Det kan vara ett möte med naturen, med en människa eller med ett arbete, ett möte som ger en så djup upplevelse tidigt i livet att strängen fortsätter att ge ton långt in i ålderdomen.

Omigen riktar Honorine kritik mot skolan som hon tycker inte förmår att uppfatta de tillgångar och möjligheter som ligger slumrande hos unga människor. För att väckas behöver de att bli vägleda av pålitliga och erfarna auktoriteter som personligen kan överföra en livsåskådning :

Men lika viktigt som det måste vara att få ge sig hän åt att öva olika praktiska färdigheter under dessa mångsidigt hågade år, lika viktigt är det sannerligen att näring och incitament och lufttrum gives för *det andliga uppvaknande*, som just då ligger berett. Sannolikt verkar både den ensidiga intellektuella drillen i examensskolan och det ensidiga praktiska arbetet i yrkesskolor eller tidigt förvärvsarbete under dessa år tryckande och uttråkande.²⁴

3.3. KRITIK AV KRISTENDOMEN:

Det andliga uppvaknandet var något som Honorine fokuserade alltmer under 30- och 40-talet. Medan kriget pågick ute i världen räckte inte längre föreställningarna om den i grunden goda människan, som kunde fås att blomma med hjälp av en god pedagogik. Nu kunde man märka en uppgivenhet och ett

tvivel på det goda när Honorine Hermelin formulerade sina tankar. 1943 ger hon ut en skrift som heter "Har vi en världsåskådning?". Där tar hon upp tankegångar från Albert Schweitzer, filosof, teolog och läkare som fick Nobels fredspris 1952. Han ansåg att det västerländska samhället inte har någon världsåskådning, som i sin tur leder till att det inte finns någon naturlig grund för etik, samlevnad eller rättsordning. Honorine säger att vi inte längre kan eller orkar se ut i världen för allt lidande vi ser omkring oss, utan drar oss tillbaka till vår privata, avskilda värld. Hon frågar sig hur ännu ett krig kan uppstå mitt i en kultur som kallar sig kristen, och menar att hur långt man än ser tillbaka på kristendomens historia, så är den kantat av blod. Det måste finnas en djup spricka i den kristna kulturen :

När vi ser hur självfallet så kallade kristna ideal kopplas om i sin motsats för att krig ska kunna föras och föras effektivt [...] då pressas vi mot ännu en fråga: Har också vår fredliga tillvaro och produktion haft samma inriktning mot att självfallet föröda liv, om effektiviteten krävde det?

- Vi börjar ana att det saknas en botten i vår tillvaro, någonting som avgör vad som är upp eller ned, hälsobringande eller ledande till fördärv. Kanske är det en världsåskådning vi saknar.²⁵

Honorine menar att denna kluvenhet är unik för den västerländska kulturen, här saknas det en levande religion eller ett fungerande normsystem där det är klart var gränsen går mellan gott och ont. Hon citerar Albert Schweitzer:

Vi har upphört att *ställa de elementära frågorna* till vårt liv i förbindelse med livet runt omkring, *de enkla frågorna som kunnat få enkla, för alla fattbara och betydelsefulla svar*.²⁶

Än en gång framkommer Honorine Hermelins längtan efter andlig grund för människors arbete i världen, och hon tycker sig ha hittat en förebild i Schweitzer, läkaren som gav sig iväg till Afrika för att arbeta där han kände att han behövdes. Det är i hans tankar hon kan hitta ett möjligt hopp, när allt annat faller i bitar under andra världskriget. Schweitzer menar att det inte längre finns någon fast ordning eller tro att hålla sig till, utan det enda som ännu har ett värde är "*vördnaden för livet*".²⁷

För Honorine har denna vördnad för livet samma grund som hon själv har sökt i sitt pedagogiska arbete, en tro på att människan måste tillåtas att vara just mänsklig, och måste finna ett sätt att kunna leva medveten, upplyst och att med lust och inspiration ta sitt ansvar för den sociala gemenskap hon lever i. Honorine visar på faran när ett gammalt trossystem inte längre har en levande funktion, då kommer lätt politiska och ekonomiska intressen in och erbjuder sin ideologi istället. Hon säger:

Ur mitt eget liv och dess möten med andra liv måste jag vinna en ständigt frisk *livsåskådning*, som motsvarar sitt namn. Ty den har sprungit ur sitt eget element, mitt liv. *Därur* kan växa en världsbild, en *världsåskådning*, som också motsvarar sitt namn. Den måste heta - någon annan möjlighet gives icke - vördnad för livet.²⁸

Vördnande för livet hittar Honorine inte i kristendomen, varken i den avsektulariserade samtiden, eller i kristendomens historia. Hon säger att kristendomen aldrig har kunnat acceptera olikheterna och skiftningarna hos levande människor. Den vill endast renodla och särskilja och leder till den "djupa likriktningslinjen i vår kultur"²⁹ Hon talar om hur västerlandet har upprättat en lära som har fått formen av ett rutnät, där somliga passar in och andra stängs ute, och att det är just detta rutnät som stänger människorna ute från Guds rike.

Honorine kritiserar kristendomens s.k. pilgrimsmyt, ett uttryck som hon har hämtat från Wilhelm Grönbech, den danske religions-filosofen som senare blev hennes make, myten som ständigt lovar en bättre värld i en framtid. Det kan vara en längtan till Paradiset eller en tro på utvecklingsläran, eller den politiska kampens tro på ett framtida bättre samhälle. Honorine efterlyser istället en stark solidaritet mellan människor i vardagslivet, i nuet och där var och en har rätt att leva på sitt sätt..

Här visar sig släktskapet med de tyska romantikerna. De menade att ur religionen bör det födas en etik och inte ett dogmsystem. Den religiösa upplevelsen är en väg för människan att kunna leva sitt jordeliv i harmoni med naturen och med sina medmänniskor.

När man läser litteraturförteckningen till den lilla boken "Har vi en världsuppfattning?", och ser att Albert Schweitzers bok heter "Kulturens degeneration och regeneration" och Wilhelm Grönbecks bok heter "Kampen för en ny själ", anar man den känsla av hopplöshet under kriget som måste ha genomsyrat alla de människor som engagerade sig socialt och politiskt. Honorine berättar också att under kurserna på Fogelstad under kriget kunde spänningen bland deltagarna ibland bli så stor att hon inte visste om hon skulle fortsätta sina föreläsningar eller ej.³⁰ Men från 50-talet lättade trycket och man vågade åter se ut över världen även om åsikterna gick isär.

3.4 KRITIK AV DEN VÄSTERLÄNDSKA KULTUREN:

1969 ger Honorine Hermelin ut sin minnesbok *Från Ulfåsa till Fogelstad*. Då är hon 83 år. I förordet står det :

Detta är ett försök att fånga en glimt av den levande verkande människan, som i vår tidsålder lätt kommer

i bakgrunden. Allt oftare framträder däremot något som benämns 'den mänskliga faktorn', vilket alltid, förefaller det mig, är en stackars snubblande, felande figur som bringar oreda och olyckor in i ett fint mekaniskt system. Men tänk om den mänskliga faktorn istället är bärare av den verkliga makten i tillvaron och historien, det vill säga göra allting nytt, friskt, fyllt av oförutsedda skeenden.³¹

Längre fram i boken gör hon en jämförelse mellan det västerländska mekanistiska system och den tankevärld hon tycker sig ha upptäckt i främmande kulturer. Hon berättar om ett möte med Karen Blixen och hur de kom att tala om de afrikanska barnen jämfört med de västerländska. Blixen hade sagt att de svarta barnen liksom stannar i utvecklingen och förblir som barn medan de vita barnen gick vidare. Det här samtalet stannade kvar hos Honorine och hon funderade på "var" de svarta barnen stannade kvar och "vart" de vita barnen gick vidare.³² Den förklaring hon kom fram till var att hos naturfolken lever en känsla av förbund med tillvaron kvar medan det är något som den västerländska människan förlorar under sin uppväxt. När hon tittar på vad den västerländska kulturen, som känner sig så överlägsen gentemot de "underutvecklade" länderna, egentligen har att erbjuda ser hon :

...en världsbild som börjar med den Kant-Laplace'ska nebulosan och slutade med 'den stora värmedöden', de stelnade solsystemen. Och däremellan en utvecklings-historia 'genom kampen för tillvaron och naturligt urval av de bäst rustade' - mot vad? [...] Men var finns det kristna samhällets verklighet, som i våra fria länder, där ju kulturen kallar sig kristen, självfallet borde vuxit fram som en genomträngande samhörighet?³³

Denna känsla av förbund med naturen, ja med hela tillvaron, som Honorine Hermelin tycker sig finna hos naturfolken och den samhörighet med medmänniskor som borde vara grunden i den kristna läran, vill hon kalla för helig. Vikten av att bibehålla en känsla av mening och gemenskap mitt i ett ofta tungt vardagsliv är temat genom allt hennes arbete.

4. VISIONERNA OCH VERKLIGHETEN:

Honorine Hermelins idéer om människan och hennes verklighet kan tyckas mest vara av ett visionärt och filosofiskt slag, men de var menade att omsättas i en politisk verklighet. En god pedagogik var en av grundstenarna för att förbereda människan att ta sitt ansvar som medborgare. En förutsättning för en sann demokrati och ett mänskligare samhälle var att alla människor var fria och självständiga i sina val. Hon såg risker med att det stora flertalet av befolkningen skulle överlåta åt ett fåtal representanter att ta de politiska besluten:

Det är alltså själva livsinsatsen som står på spel -
för varje individ, för varje generation och för hela vår
kultur. Vill vi uttrycka oss på dagens språk kunde vi
säga att det gäller demokratins vara eller icke vara.
Ty demokrati är ett tomt ord, ett skal som kan gömma
hur mycket diktatur eller förarbete till diktatur som
helst, om den inte lever av vidhjärtenhet och möjlighet
till kontakt, till samförstånd, samkänsla och samarbete.
Vi måste se i ögonen att *skolan har makt*, en ojämeförlik
och enastående makt att vidga denna förmåga till samförstånd
samarbete och samkänsla, och att den har en lika ojämeförlik
makt att inskränka och förkrympa den.³⁴

Skolan är alltså den institution som måste åtaga sig det ansvar att varje individ ska väckas till medvetenhet om vad det innebär att vara medborgare i ett jämlikt och mänskligt samhälle. Varje barn har från början med sig en lust till livet, till ett engagemang och till att leva i en social, jämlik gemenskap. Denna lust, menar Honorine, förkvävs ganska snart av de förväntningar samhället ställer på sina medborgare - disciplin, prestation, formaliteter och en felfri fasad. Skolan borde inte bidra med att forma barnen efter dessa förväntningar, utan istället ge dem redskap till att göra sina egna val.

De här idéerna var de som genomsyrade hela verksamheten på den Kvinnliga Medborgarskolan på Fogelstad. Inga konventioner, förutfattade meningar eller klasstänkande fick hindra att var och en skulle ha lika stora möjligheter och lika stor rätt till att ta del av de kunskaper och visioner som behövdes för att skapa ett bättre samhälle. Det fanns inga områden som var för svåra att förstå sig på, Honorine menade att alla frågor av intresse skulle diskuteras, gärna i mindre grupper, men av upplysta och fritänkande människor.

Pedagogiken skulle i grunden bygga på ett andligt ideal. Människan är en del av en större helhet och det finns en större mening med hennes liv än att bara producera i ett samhällsmaskineri. Det här synsättet tyckte hon sig ha hittat i s.k "primitiva" kulturer utanför Europa, där gemenskapen med Skapelsen och med medmänniskorna var viktigare än något annat. Kristendomen stod i teorin för samma sak, men i praktiken tyckte sig Honorine inte se att det västerländska samhället var intresserat av att följa det kristna idealet.

Här blir det tydligt det som var så speciellt för Honorine Hermelin; en grundtanke som återigen bygger på romantikens ideal om den fria och skapande människan som står i ett förbund med allt levande och som har ett mål och en mening med sitt liv. I kristendomens idéer tar hon fasta på tankarna om gemenskap och samverkan, men med en direkt och praktisk förankring i det verkliga livet. En politiskt skolad och engagerad medborgare med ett inre levande själliv som ger kraft och lust att orka arbeta och skapa även i vardagslivets motgångar tycks vara

det människoideal som Honorine Hermelin ser som ett mål. Och det är genom en levande och engagerad fostran och undervisning som denna människa kan fås att utvecklas.

5. SAMMANFATTNING:

Honorine Hermelin växte upp i ett hem där det inte gjordes någon åtskillnad i sönerns eller döttrarnas uppfostran. Hon fick tidigt ta del av sin fars engagemang i folkrörelsearbete, och knöt kontakter med människor ur de mest skilda klasser och miljöer. Under sin skolgång blev hon starkt påverkad av idéer om en nytänkande pedagogik som såg mer till individens personliga utveckling än till ett kontrollerbart kunskapsinhämtande.

Senare träffade Honorine andra kvinnor som bar på idéer om att tillvarata de möjligheter som hade uppstått i och med att kvinnor hade fått rösträtt. Nu började hon att arbeta politiskt och socialt med ett brett arbetsfält - hemgårdsrörelsen, kvinnokampen, fredsfrågan och som en sammanhållande enhet - Kvinnliga Medborgarskolan på Fogelstad.

Under de mest aktiva åren på Fogelstad skrev Honorine främst debattartiklar, men från 40-talet och framåt kom hon att ägna sig alltmer åt skrivande och översättande. Det är främst i återblickarna i hennes böcker man kan skönja hur hennes syn på arbetet med Fogelstadgruppen har präglats av en genomgående vision. I grunden kan man se att folkrörelseidealen finns kvar - en ideologi ska kunna omsättas i praktiken och engagera en stor grupp människor. Både de frisinnaade kvinnornas samhällsprogram och kurserna på Fogelstad är exempel på detta.

På denna grund kom hon sedan att tillägna sig ett intresse för modern pedagogik och de nya rönen inom psykologin - individen och hennes unika möjligheter till utveckling var ett ansvar för skolan att värna om. Läraren och

pedagogen bör med ett eget personligt engagemang hjälpa sina elever att hålla liv i den lust till livet som är så utmärkande för små barn. En öppenhet och ett intresse även för det som var nytt eller annorlunda såg Honorine som en förutsättning för att människor skulle kunna leva tillsammans, vare sig det rörde sig om den lilla gruppen eller det stora samhället.

Som en jordmån för dessa idéer som främst var ett resultat av de tankeströmningar som låg i tiden de första decennierna av 1900-talet, fungerade 1800-talets romantiska ideal. Människan sågs här som en del av ett större gudomligt sammanhang och hade också ett ansvar för att vörda och förvalta detta arv på bästa sätt. Här menade också Honorine Hermelin att det kristna idealet, och framförallt människor som verkligen levde efter detta, borde vara vägledare och föredömen för andra.

Ett politiskt engagemang parat med en insikt om vars och ens rätt till sitt eget, individuella uttryck är vad som bör beteckna en modern människa, tycktes Honorine Hermelin förespråka. Men för att ge var och en kraft och inspiration att utträtta något i livet måste man kunna känna att man ingår i en större helhet, en andlig gemenskap med allt skapat.

På många sätt förverkligades den här visionen i det arbete som Honorine gjorde inom Fogelstadgruppen och man kan se möjligheterna till att de hade kunnat växa och sprida sig även utanför Medborgarskolan. Men det svenska samhällets visioner efter andra världskriget hade inte plats för den andliga människan, arbetsgemenskap i de små grupperna eller de fria skolorna. Man var på väg åt ett annat håll, man skulle bygga det nya, jämlika välfärdssamhället.

Men än idag har de här idéerna en attraktion på de kvinnor som var med då skolan var som mest aktiv. Två gånger om året träffas ännu åldrande medlemmar i Fogelstadförbundet, kvinnor som har tillbringat en eller flera kurser på Medborgarskolan. De ser tillbaka, talar om gamla minnen och, naturligtvis, diskuterar dagsaktuella händelser!

NOTFÖRTECKNING:

1. Margareta Ekström, *Expressen* 16/10 1976.
2. Lena Eskilsson, *Drömmen om Kamratsamhället*, (Stockholm 1991).
3. Joseph Hermelin, *Släktsågner och minnen*, (Stockholm 1927), sid. 107.
4. Ibid. sid. 200.
5. Honorine Hermelin, *Från Ulfåsa till Fogelstad*, (Stockholm 1969), sid. 11 f.
6. Ibid. sid. 12.
7. Ibid. sid. 14.
8. Ibid. sid. 14.
9. Ibid. sid. 20.
10. Ragna Kellgren, *Kvinnor i politiken*, (Halmstad 1971), sid. 12.
11. Elsa Björkman-Goldschmidt, *Fogelstad - Berättelsen om en skola*, (Stockholm 1956), sid. 20.
12. Carin Hermelin, *Dagboksblad och skisser*, (Falun 1976), sid. 101.
13. *Fogelstad - Berättelsen..* , sid. 81.
14. *Drömmen om..*, sid. 175.
15. Honorine Hermelin, *Den nya skolan och den gamla*, (Stockholm 1927), sid. 7.
16. Ibid. sid. 5.
17. Ibid. sid. 9.
18. Honorine Hermelin, *Skolan har makt*, (Stockholm 1945), sid. 33.
19. Honorine Hermelin, *De hemliga rollerna*, (Stockholm 1964), sid. 14.
20. Ibid. sid. 16.
21. Ibid. sid. 18.
22. Ibid. sid. 22
23. Ibid. sid. 33.
24. *Skolan har makt*, sid. 31.
25. Honorine Hermelin, *Har vi en världsåskådning?*, (Stockholm 1943), sid. 12.

26. Ibid. sid. 25.
27. Ibid. sid. 28.
28. Ibid. sid. 30 f.
29. Ibid. sid. 34.
30. *Från Ulfåsa..*, sid. 39.
31. Ibid. sid. 67.
32. Ibid. 103.
33. *Har vi en ..*, sid. 21.
34. *Skolan har makt*, sid. 14.

LITTERATURFÖRTECKNING:

Honorine Hermelin, *Den nya skolan och den gamla*, (Stockholm 1927).

Har vi en världsåskådning?, (Stockholm 1943).

Skolan har makt, (Stockholm 1945).

De hemliga rollerna, (Stockholm 1964).

Från Ulfåsa till Fogelstad, (Stockholm 1969).

Lena Eskilsson, *Drömmen om kamratsamhället*, (Stockholm 1991).

Joseph Hermelin, *Släktsägnar och minnen*, (Stockholm 1927).

Carin Hermelin, *Dagboksblad och skisser*, (Falun 1976).

Elsa Björkman-Goldschmidt, *Fogelstad - Berättelsen om en skola*, (Stockholm 1956).

Ragna Kellgren, *Kvinnor i politiken*, (Halmstad 1971).

Fogelstadförbundet 1925 - 1975. Glimtar från ett halvt århundrade, (Stockholm 1976).

Pressklipp ur Honorine Hermelins arkiv, Kvinnohistoriska samlingarna, Göteborg.